

foto Michiel Wallis de Vries

Slim begrazen voor de heidefauna!

— Michiel Wallis de Vries (De Vlinderstichting), Jinze Noordijk en John Smit (EIS-NL), Henk Sierdsema (SOVON Vogelonderzoek), Ronald Zollinger en Jeroen van Delft (Stichting RAVON), Marijn Nijssen (Stichting Bargerveen)

Begrazing met landbouwhuisdieren ligt ten grondslag aan het ontstaan van heidegebieden en is niet meer weg te denken bij het beheer daarvan. Maar vooral voor reptielen, broedvogels en bedreigde vlinders als het gentiaanblauwtje zijn er zorgen over de negatieve effecten van begrazing. Daadwerkelijke onderzoeksresultaten zijn echter schaars. Trendanalyses van waarnemingen in combinatie met veldonderzoek hebben daar voor de Brabantse heideterreinen nieuw licht op geworpen. De implicaties voor het beheer zijn tijdens een workshop met 36 deelnemers uit de Nederlands-Vlaamse regio besproken.

> DAT BEGRAZING GOEDE RESULTATEN kan opleveren was wel al duidelijk, maar over de effecten op de fauna van heidegebieden was nog verbazingwekkend weinig bekend. Verbazingwekkend omdat het areaal van begraasde terreinen nog steeds toeneemt en omdat heidelandschappen een voor Nederland karakteristiek en internationaal belangrijk deel van de biodiversiteit herbergen. De provincie Noord-Brabant wilde deze kennis boven tafel krijgen. Daarom is voor de Brabantse heideterreinen onderzoek uitgevoerd naar de effecten van begrazing op de fauna.

'Begrazing' is een containerbegrip geworden, waarachter een grote diversiteit in uitvoering schuil gaat. In het heidebeheer gaat het om begrazing door vee, vooral runderen, paarden en schapen. Maar de intensiteit en het begrazingsseizoen variëren enorm, evenals de keuze tussen grazen binnen een permanent raster of gescheperde begrazing. Voor het heidelandschap vormt begrazing een voortzetting van een eeuwenoud landgebruik dat – in combinatie met andere praktijken als plaggen, branden, akkeren en kappen – tot de ontwikkeling van specifieke levensgemeenschappen heeft geleid.

foto Michiel Wallis de Vries

In de context van natuurbeheer is het belangrijk om te weten welke combinatie van gebuiken die levensgemeenschappen kan behouden (of herstellen).

Trendanalyses

Voor soortgroepen waarvan veel monitoring- en verspreidingsgegevens voorhanden waren (broedvogels, levendbarende hagedis en dagvlinders) zijn trendanalyses uitgevoerd voor de periode 1990-2011 in relatie tot het begrazingsbeheer. Voor de meeste soorten broedvogels zijn de aantallen positief gecorreleerd met de aanwezigheid van begrazing en/of de begrazingsduur, maar negatief met de begrazingsdruk. Van de tien onderzochte soorten zijn vooral blauwborst, geelgors en graspieper kwetsbaar voor begrazing. Voor de levendbarende hagedis is de populatieontwikkeling in begraasde gebieden beduidend negatiever (een afname van 4% per jaar) dan in onbegraasde terreinen, waar de aantallen stabiel zijn. Ook de gladde slang is kwetsbaar voor begrazing, maar de monitoring op deze soort is onvoldoende om dit voor Brabant te kunnen onderbouwen.

Voor de elf onderzochte soorten dagvlinders

was er een groot verschil tussen soorten van droge heide en van natte heide. Voor de soorten van droge heide was er een overwegend positieve ontwikkeling onder begrazing, terwijl de negatieve trend overheerste bij de soorten van natte heide. Bij de laatste groep was er alleen een gunstige reactie op begrazing van de mierafhankelijke soorten: heideblauwtje en gentiaanblauwtje. Zomerbegrazing bleek voor zeven van de elf soorten ongunstiger dan jaar- rondbegrazing.

Veldonderzoek

Van insecten is er, dagvlinders uitgezonderd, nog nauwelijks kennis over de effecten van begrazing. Daarom is aanvullend veldonderzoek verricht naar dagvlinders, sprinkhanen, bijen, zweefvliegen, mieren en de heidecicade. Ook levendbarende hagedissen werden geteld. Zestien locaties op de Strabrechtse en Braakhuizensche Heide en de Spinsterberg werden onderzocht op zowel natte heide als droge heide, variërend van onbegraasd tot zeer intensief begraasd. Voor de levendbarende hagedis werd de negatieve respons op begrazing uit de provinciale monitoring bevestigd. Al bij extensieve begrazing halveerde het aantal aanwezige hagedis-

sen ten opzichte van onbegraasde situaties. Bij intensieve begrazing verdween de soort vrijwel volledig. Een recente studie in een Gelders heideterrein bevestigt dit beeld. Ook voor de dagvlinders was er, net als in de trendanalyse, weer een positieve respons op begrazing voor de soorten van droge heide en een negatieve voor het groot dikkopje als soort van de natte heide. Voor het gentiaanblauwtje was vooral de dichtheid aan de waardplant klokjesgentiaan in onbegraasde natte heide beperkend. Het gentiaanblauwtje heeft baat bij begrazing en bleek zelfs bij intensieve begrazing voor te kunnen komen, maar alleen dankzij het uitrasteren in de kwetsbare periode tussen begin juni en begin september.

Voor de sprinkhanen bevestigden de resultaten eerder onderzoek, waarin werd vastgesteld dat begrazing gunstig kan uitpakken, zo lang dit niet al te intensief gebeurt. Geen enkele sprinkhanensoort had een voorkeur voor de onbegraasde heide. Voor de veldkrekkel is een intensieve begrazing zelfs gunstig. Dit gold eveneens voor de zeldzame diefmier. Ook de meeste andere kenmerkende mierensoorten van de heide bleken te profiteren van begrazing, vooral in de droge heide.

Zweefvliegen profiteerden vooral van bloeiende struikheide, waarvan de vitaliteit door begrazing verhoogd wordt. Bij begrazing kwam een groter aantal soorten voor. Door het ontbreken van geschikte nectarplanten ontbraken de zweefvliegen op de natte heide. Ook voor de dagvlinders viel het gebrek aan nectarplanten buiten de bloeiperiode van struikheide en dopheide op. Voor karakteristieke bijen van de heide is bloeiende struikheide direct of – voor nestparasieten – indirect van groot belang. Daarnaast zijn open plekkjes met kale grond van belang om in te nestelen. Onbegraste plots waren daarom nauwelijks geschikt voor de onderzochte bijen. De heidecicade, een soort die vooral op oude struikheide leeft, kwam binnen de droge heide echter alleen voor in de onbegraste en extensief begraasde proefvlakken.

In de figuur zijn de effecten van begrazing op 43 diersoorten van de heide samengevat. Opvallend is het dat er maar weinig soorten, waaronder levendbarende hagedis en heidecicade, een voorkeur heeft voor niet of zeer extensief begraasde terreinen. Voor de soorten van droge heide zijn er zelfs uitgesproken veel soorten met een voorkeur voor intensieve begrazing. Dit zijn vooral warmteminnende soorten die profiteren van de snel opwarmende korte vegetatie met kale, droge bodem. Op de natte heide komen juist vooral soorten voor die baat hebben bij een lichte graasdruk. Dit geldt

bijvoorbeeld voor het gentiaanblauwtje, de moerassprinkhaan en de veenmier. Voor bloem-bezoekende insecten is vanwege het bloemenaanbod de timing van begrazing cruciaal. Er zijn dus maar weinig soorten die geen begrazing kunnen verdragen, maar het optimum verschilt duidelijk tussen soorten en tussen natte en droge heide. Dit vereist maatwerk bij de uitvoering.

Workshop

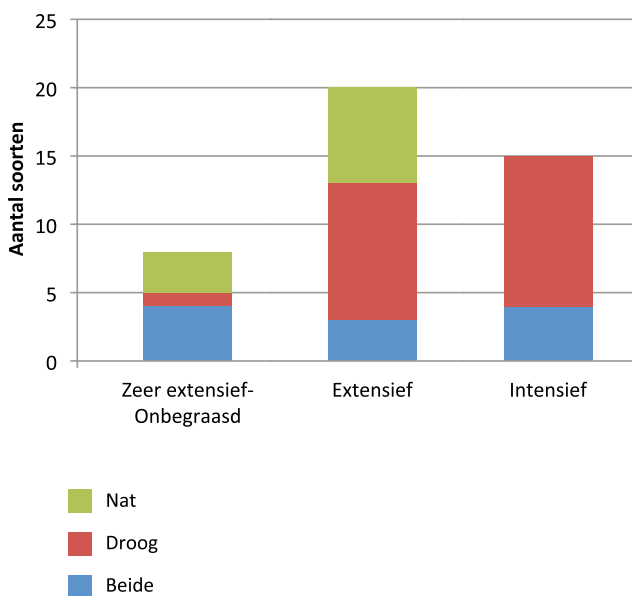
Slim begrazen is dus het devies voor de praktijk! Deze uitdaging werd samen met de resultaten van het onderzoek besproken tijdens een workshop met terreinbeheerders uit Zuid-Nederland en Vlaanderen. Er was brede overeenstemming dat sturing van de begrazingsdruk nodig is. Zo kan een mozaïek van plekken met verschillende begrazingsdruk ontstaan. Op de Strabrechtse heide zie je die patronen al veelvuldig, bijvoorbeeld langs de schaapsdreef. In kleine terreinen zijn dit soort mozaïeken moeilijk te verwezenlijken en moet je kritisch kijken of, en zo ja hoe, je begrazing moet inzetten. Dat kan bijvoorbeeld door geschepende begrazing, met een herder die in de loop van het jaar weet waar wel en waar niet ge graasd moet worden. Het kan ook door het werken met tijdelijke rasters. Zo was de insectenrijkdom, inclusief het gentiaanblauwtje, opmerkelijk hoog in een zeer intensief begraasde natte heide, waar de schaapskudde uit wordt geweerd

in de zomermaanden. Ook combinaties van grazen met andere maatregelen zijn succesvol. Zo kan overmatige vergrassing van heide met pijpenstrootje worden bestreden door in de winter kleinschalig te branden en de hergroei vervolgens af te laten grazen. De financiering van dergelijk maatwerk kan wel een probleem vormen, maar de natuurwinst is evident.

Implicaties

Bij begrazing draait het voor zowel fauna als flora uiteindelijk om de balans tussen de negatieve effecten van vraat en vertrapping enerzijds en anderzijds de positieve effecten door beïnvloeding van de vegetatiestructuur, de vegetatiesuccessie en de nutriëntenhuishouding. De afvoer van biomassa via vlees, mest en urine is weliswaar beperkt, maar vooral via de mest kan het voedselaanbod voor insecten en insecteneters belangrijk worden vergroot. Of voor een soort de balans positief uitvalt, hangt af van de eigenschappen van de soort en van de manier waarop begrazing wordt toegepast. Voor dieren geldt veelal dat de negatieve invloed bij een lagere begrazingsintensiteit optreedt dan bij planten, terwijl de positieve effecten langer uitblijven. Voor de Brabantse heide valt de balans voor de heidefauna al met al grotendeels positief uit.

Er zijn nog wel veel kennisvragen te beantwoorden rond de optimalisatie van het begrazingsbeheer. Ook rijst de vraag hoe het

Levendbarende hagedis

foto Arnold van Rijsewijk

Gentiaanblauwtje

foto Chris van Swaay

staat met de heidefauna in andere Nederlandse provincies, met deels andere soorten, andere landschappen en andere vormen van begrazing, onder meer in combinatie met herten en zwijnen. De praktische toepassing van 'slimme begrazing' blijkt echter goed mogelijk. Een bredere toepassing ervan vormt een grote kans én een grote uitdaging voor het natuurbeheer. Het succes ervan zal grotendeels afhangen van een goede terugkoppeling tussen de monitoring van indicatorsoorten – zoals gentiaanblauwtje, veldkrekel en levendbarende hagedis – en een flexibele inzet van het grazende vee. Maar ook zal het SNL-subsidiestelsel voor natuurbeheer deze flexibiliteit mogelijk moeten maken, bijvoorbeeld door de inzet van gescheperde schaapskuddes te ondersteunen.

Het onderzoek werd met subsidie van de provincie Noord-Brabant uitgevoerd door een samenwerkingsverband van De Vlinderstich-

ting, EIS-Nederland, SOVON Vogelonderzoek, Stichting RAVON en Stichting Bargerveen – en met de welwillende medewerking van Staatsbosbeheer en het Brabants Landschap.<

Michiel Wallis de Vries, Jinze Noordijk, Henk Sierdsema, Ronald Zollinger, John Smit, Jeroen van Delft en Marijn Nijssen
michiel.wallisdevries@vlinderstichting.nl

Dit artikel is gebaseerd op het onderzoeksrapport: Wallis de Vries, M.F., J. Noordijk, H. Sierdsema, R. Zollinger, J.T. Smit & M. Nijssen, 2013. Begrazing in Brabantse heidegebieden – effecten op de fauna. Rapport VS 2012.017, De Vlinderstichting, Wageningen / EIS-Nederland, Leiden / SOVON Vogelonderzoek Nederland, Stichting RAVON & Stichting Bargerveen, Nijmegen.

Het rapport is te downloaden via www.vlindernet.nl/doc/VS2012-017_Grazen_in_Brabantse_heideterreinen_LR.pdf.